

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/2 (2013), s. 289-303

ERMENİSTAN DEVLETİ'NİN OLUŞUM SÜRECİNDE GÜNEY KAFKASYA'DA NÜFUZ MÜCADELESİ VE AZERBAYCAN

Murteza HASANOĞLU*

Nesrin SÜLEYMANLI**

Özet

Bugün, Kafkasya'da her alanda değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Güney Kafkasya, Orta Asya'nın ön kapısı olması, enerji kaynakları, boru hatları, ulaşım imkanları, farklı etnik yapısı, çatışma ve iş birliği noktalarıyla önemli ve stratejik bir konumda bulunmaktadır. Geçmişten günümüze kadar gelen Kuzey ve Güney Kafkasya'daki sorunlar halen çözülebilmemiş değildir. XX. yüzyılın başlarında Kafkas toplumlarının tarihî seyrini belirleyen temel kavram milliyetçiliktir. Bu sorunlardan birisi hiç şüphesiz bölgede kanayan bir yara olarak duran Ermeni meselesidir. Bu çalışmada, Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları katliamlar ve soykırımlar tarihsel perspektif içerisinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soykırım suçu, Taşnaksütyun, Hınçak, Azerbaycan, Kafkasya, Ermenistan, Terör Örgütü.

---

* Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi Öğretim Üyesi, e-mail. m_hasanoglu@yahoo.com.tr.

** Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi Doktora Öğrencisi.

Abstract

State of Armenia, Process of its Creation: Struggle for Power in Southern Caucasus and Azerbaijan

Today, in all areas of the Caucasus are experienced change and transformation. South Caucasia is in a strategic position due to the energy sources, oil rings, the transportation facilities, complicated ethnic structure, conflicts and cooperation and being a door of Central Asia. The problems which comes from the past up to the present in the North and the South Caucasus is still have not been solved. This is no doubt one of this problems in the region is the Armenian issue stands as a bleeding wound. In this research, Armenian massacres and genocides against Azerbaijani Turks have been investigated in their historical perspective.

Keywords: The crime of genocide Dashnaksutyun, the hunchak, Azerbaijan, Caucasia, Armenia, Terrorist organization.

GİRİŞ

Bugün, Kafkasya'da her alanda değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Geçmişten günümüze kadar gelen Kuzey ve Güney Kafkasya'daki sorunlar halen çözülebilmemiş değildir. Bu sorunlardan birisi hiç şüphesiz bölgede kanayan bir yara olarak duran Ermeni meselesidir. Güney Kafkasya, Avrupa'nın ve Asya'nın Kavşak noktasında bulunmasıyla büyük jeostratejik önem arz eden bir bölge konumundadır. Daha XVII.-XIX. yüzyıllardan başlayarak bu bölge dönemin büyük devletlerinin mücadele merkezi haline geldi.

Bölgenin güçlü devletleri olan Rusya ve İran bu bölgeye yerleşerek bir taraftan kendi işgal planlarını gerçekleştirmeye çalışıyor, öte yandan da bölgenin ekonomik olanaklarını, özellikle de doğal kaynaklarını kendi kontrolleri altına almaya çalışıyorlardı. I. Petro (1682-1725) iktidara gelmesiyle bir hayli güçlenen ve sınırlarını önemli ölçüde genişleten Rusya İmparatorluğu kendi askerî gücüne güvenmekle birlikte, Güney Kafkasya'da yaşayan Ermenilerden de yararlanmaya çalışıyordu. Rusya, Azerbaycan topraklarında dağınık bir biçimde yaşayan Ermenileri kendi tarafına çekerek, burada kendine ir dayanak noktası oluşturmaya çalışıyordu.

Güney Kafkasya'da Ermeni Saldırılarının Tarihi

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki saldırılarında Ermenilerin tutumu Ruslardan yana oluyordu.” Zira Ortadoğu'nun birçok ülkesine dağılmış durumdaki Ermeniler Rusya'nın yardımıyla kendi devletlerini kurabilmeyi ümit ediyorlardı. Sayıca azınlıkta olmalarına ve dağınık bir yerleşim göstermelerine rağmen, Güney Kafkasya'da bir Ermeni devletinin kurulması onlar açısından daha gerçekçiydi. Osmanlı İmparatorluğu ve İran Safevi Devleti içinde Ermenilerin daha derli toplu şekilde yaşamalarına rağmen, bu topraklarda bir Ermeni devletinin kurulması imkânsızdı. Çünkü eski gücünden yoksun olsa da halen yeteri kadar güçlü olan Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi Devleti buna müsaade etmezdi. Güney Kafkasya'da Ermeni devleti kurma düşüncesi ise çok daha gerçekçi duruyordu. Zira bu topraklar gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Safevi Devleti için kontrol dışında kalan ücra bölgeler olduğundan kontrol dışında kalan ücra bölgeler buralarda yeteri kadar askerî birlik bulundurmamak bir hayli zordu. Ermeniler burada daha rahat hareket edebilirlerdi. Öte yandan, Rusya Güney Kafkasya'ya girerek Ermenileri savunabilirdi.

1722-1723 yıllarında Rus birlikleri Derbent'ten Bakü'ye kadar Hazar'ın kıyı bölgelerini işgal ettiği zaman, Azerbaycan topraklarının her tarafına dağılmış Ermeniler bu gelişmeye sevinerek kendi silahlı çetelerini oluşturdular. Ermeniler Şamahı civarında Rus birlikleri ile birleşmeyi düşünüyorlardı.¹ Osmanlı ordularının baskısıyla karşılaşan Rus birlikleri Şamahı, Gence ve Karabağ yönünde ilerlemeyi başaramadı. Durumun bu şekilde gelişmesi üzerine, Rusya Devleti ermenilere Hazar'ın kıyısındaki bölgelere göç etmelerini önererek kendilerine burada en iyi koşulların sağlanacağı ve toprak verileceği vaatlerinde bulundu. Yerli halk bu teklife karşı çıktığı takdirde kendi yurtlarından sürülecek ve boşalttıkları evleri Ermenilere verilecekti. Rus Çarının bu konuda özel kararname imzaladığı biliniyor.²

1 V. P. Listsov, *Persidskiy pohod Petra I (I. Petro'nun İran Üzerine Seferi)*, Moskova 1951, s. 65.

2 T.T. Mustafazade, *Azerbaydjan i russko-turetskiye otnoşeniya v pervoy treti XVIII v. (XVIII. Yüzyılın İlk Üçte Birlik Bölümünde Azerbaycan ve Rusya-Osmanlı İlişkileri)*, Bakü 1993, s. 143.

Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan

XVIII. yüzyılın ortalarından başlayarak şimdiki Azerbaycan topraklarında küçük bağımsız devletler olan hanlıklar kurulmaya başladı. Bu devletlerin her biri 70 ila 80 yıl süreyle mevcudiyetini sürdürdü. XIX. yüzyıl başlarında Rusya yeniden Güney Kafkasya'yı işgal planlarını uygulamaya koyuldu. Bu işgal planlarının gerçekleştirilmesinde Ermeniler yine Rusya'ya büyük ölçüde yardım ettiler. Rusya Ermenilere, Güney Kafkasya'nın işgalinin ardından kendilerine özel ayrıcalıklar tanıyacağını vaat ediyordu. Ermenilerse, yaptıkları yardımın karşılığı olarak Revan Hanlığı topraklarında (şimdiki Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın bulunduğu bölge) Ermeni Devletinin kurulmasını istiyorlardı. Bu devlet Rusya İmparatorluğu içinde varlığını sürdürecekti.³

Rusya, Revan Hanlığı'nı ancak 1827'de işgal edebildi. Ermeni tarihçilerinin çoğu o dönemde bölge halkının çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinin oluşturduğunu görmezden gelirken, bazıları ise o dönemde Ermenilerin vilayet nüfusunun sadece yüzde 33,8'ini oluşturduğunu itiraf ediyorlar.⁴ Fransız gezgin Jacques Charden'in aktardığı bilgilere göre, Revan kalesi içinde bir tek Ermeni bile yaşamıyordu.⁵

Ermeniler, bir Azerbaycan vilayeti olan Revan topraklarında kendi devletlerini kurabileceklerini umuyorlardı. Fakat Rusya onlara bu şansı tanımadı. Zira Ermenilere bağımsız bir devlet kurma fırsatı verilirse, onların Rusya'nın kontrolünden çıkacağını biliyorlardı. Bu nedenle Revan Vilayeti topraklarında önce bir Geçici Yönetim Komitesi kuruldu. Bu Komitenin üç üyesinden biri Ermeni Piskoposu Nerses'ti. Rus generaller kısa sürede onun Rusya İmparatorluğunun çıkarlarına uygun biri olmadığını anladılar ve kendisini görevden alarak Besarabya'ya sürgüne gönderdiler.⁶

---

3 V. A. Parsamyan, *İstoriya armyanskogo naroda. Kniga 1*, (Ermeni Halkının Tarihi. 1. Kitap), Erivan 1972, s. 73.

4 **Prisoyedineniye Vostochnoy Armenii k Rossii v yego istoričeskoye znaçeniye (Doğu Ermenistan'ın Rusya'ya İlhakı ve Tarihi Önemi)**, Erivan 1978, s. 27-28.

5 M. Süleymanov, *İrevan Hanlığının Rusya'ya Birleştirilmesi Tarihinden*, Bakü 1997, s. 25.

6 **Akti Kavkazskoy Arkeologičeskoy Komissii. Tom 8 (Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tutanakları. Cilt 8)**, Tiflis 1866, s. 265.

Türkmençay Antlaşması ve Güvenlik Şeridinin Oluşturulması

1828 yılında Rusya'yla İran arasında Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasının ardından tamamen Rusya'nın yönetimi altına geçen Revan ve Nahçıvan hanlıkları topraklarında Ermeni vilayeti kuruldu. Fakat Ruslar İran ve Osmanlı sınırında Azerbaycan Türklerinin sayısının çok fazla olmasından endişeliydiler. Bu nedenle Rusya, Güney Kafkasya'nın İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile sınırı boyunca Hıristiyan Ermenileri yerleştirerek kendisi için bir nevi "güvenlik şeridi" oluşturmaya başladı. Rusya, 21 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile 14 Eylül 1829'da imzaladığı barış antlaşması sayesinde, o tarihe kadar genelde İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin Güney Kafkasya'ya, yani Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelere göç ettirilmesini sağladı. Türkmençay Antlaşması'nın XIV maddesine göre, İran'da yaşayan Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ, Revan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarına yerleştirilmesi öngörülüyordu.⁷

Ermenilerin İran'dan Azerbaycan topraklarına göçünü organize etmek için Rusya özel bir komite oluşturdu ve Ermeni asıllı Rus ordusu albayı Lazarev bu komitenin başına getirildi. Kısa bir süre sonra da Ermenilerin İran'dan göçü başladı. Türkmençay Antlaşması kapsamında İran'dan 6.976 Ermeni ailesi (35.560 Ermeni) Azerbaycan topraklarına göç etti. Bunlardan 2.557 aile Nahçıvan topraklarına, 1.395 aile Revan Hanlığı topraklarına, 15.000 kişiden oluşan 3.000 aile ise Karabağ bölgesine yerleştirildi.⁸

Osmanlı topraklarından göç ettirilenlerle birlikte, 2 yıl içinde Ermeni vilayetindeki Ermenilerin sayısı 22.500'den 64.450'ye çıkarıldı. Nahçıvan'daki Ermeni nüfusun sayısı da 2.150'den 13.771'e yükseldi.⁹ Sadece İran topraklarından 45 bin kişiden oluşan 8.249 Ermeni ailesinin Revan, Nahçıvan

⁷ Garabagh, Baku 2005, s. 325.

⁸ H.Y. Verdiyeva, **Pereselençeskaya politika Rossiyskoy imperii v Severnom Azerbaydjane (XIX - načalo XX v.)** [Rusya İmparatorluğu'nun Kuzey Azerbaycan'daki Göç Politikaları (XIX. Yüzyıl - XX. Yüzyıl Başları)], Bakü 1999, s. 106.

⁹ H.Y. Verdiyeva, **a.g.e.**, s. 230.

Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan

ve Karabağ bölgesine göç ettirildiği Ermeni tarihçilerin ifadelerinde de yer almaktadır.¹⁰

Osmanlı topraklarından göç ettirilenler de dikkate alındığında, 1828-1830 yıllarında Karabağ'a İran'dan 40 bin, Osmanlı topraklarından 90 bin olmak üzere toplam 130 bin Ermeni'nin göç ettiği anlaşılmaktadır.¹¹ Revan'daki Azeri nüfusunu tamamen yok sayan tarihçileri bir tarafa bırakırsak, bu konuda daha "insafli" çalışmalar yürüten kimi Ermeni tarihçiler, Türkmençay Antlaşması öncesinde Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinin oluşturduğunu inkâr etmemektedirler. Ermeni tarihçilerinin kendileri de Türkmençay Antlaşması öncesinde Karabağ nüfusunun çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinin oluşturduğunu itiraf ediyorlar. Daha net söyleyecek olursak bu dönemde Karabağ'da 48.512 Azerbaycan Türkü, 21.740 Ermeni yaşıyordu.¹²

Tarihten bu yana bir "vatan edinme" arayışı içinde olan Ermenilerin, Azerbaycan Türklerinin eskiden beri yaşadıkları topraklarda sayılarının artmasının ardından onların bu topraklarda bir "vatan kurma" istekleri de arttı. Özellikle de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında özerklik alma planları suya düşünce, Ermeniler tüm çabalarını Güney Kafkasya üzerine yoğunlaştırdılar. Zira Ermenilerin toplu şekilde bir arada yaşadıkları son yer Karabağ ve Revan Vilayetleriydi.

Taşnaksütyun Partisi ve "Vatan Arayışı"

Bir "vatan arayışı" içinde olan Ermeni aşırı milliyetçileri 1890 yılında Taşnaksütyun isimli bir siyasî teşkilat (parti) kurduklarını ilan ettiler. Teşkilat, Ermenilerin kendileri için belirledikleri hedeflere ulaşmak amacıyla silahlı mücadeleye başvurmaları ve kendi silahlı birliklerini kurmaları gerektiğini resmen ilan etti. Partinin 1892 yılında yapılan kuruluş kurultayında

10 **Prisoyedineniye Vostoçnoy Armenii ... (Doğu Ermenistan'ın ...)**, a.g.e., s. 27-28.

11 **Garabagh**, a.g.e., s. 34.

12 G. Galoyan, **Rossiya i narodi Zakavkazya (Rusya ve Güney Kafkasya Halkaları)**, Moskova 1976, s. 156.

zinvorlardan (askerlerden) oluşan silahlı birliklerin kurulmasına ilişkin karar alındı.¹³ Bu silahlı birlikler Ermenilerin planlarını gerçekleştirebilmek için hem Osmanlı topraklarında, hem de Güney Kafkasya’da terör eylemleri yapacaktı. Daha XIX. yüzyıl sonlarında Taşnaksütyun Partisi terör eylemlerini gerçekleştirmek için yeteri kadar büyük olanaklara sahipti ve parti bu yolla Osmanlı topraklarında kendi amaçlarına ulaşmaya çalışıyordu.¹⁴ Ermeniler bunun için “humba” diye isimlendirdikleri özel çeteler de kurmuşlardı. Taşnaksütyun partisinin karargâhı Güney Kafkasya’da bulunduğu için bu parti yönetimindeki ilk terör örgütleri de Güney Kafkasya’da kuruldu. Başında Kukucanyan isimli bir Ermeni’nin bulunduğu humbalardan biri terör eylemlerini düzenlemek için Osmanlı topraklarına geçecekti. Fakat daha sonra bu çete Ruslar tarafından silahsızlandırıldı. Bir diğer Ermeni çetesi ise İran’dan Osmanlı topraklarına geçti ve burada terör eylemleri gerçekleştirmeye başladı.¹⁵ Terör gruplarının kurulması için parti üyeleri aktif bir çalışma yürütüyorlardı. Onlar, özellikle, Güney Kafkasya’da yaşayan Ermeni gençlerini terör çetelerine çekmeye çalışıyorlardı. Taşnaksütyun Partisi yönetiminde Güney Kafkasya’da birbirinden bağımsız iki tip terör örgütü kuruldu. Bu örgütlerden biri partinin kendi silahlı çetelerinden oluşuyordu. Bu çeteler yasalara aykırı olarak gizli şekilde kuruluyor ve yasadışı yollardan elden edilen silahlarla silahlandırılıyorlardı. Söz konusu çetelerin (humbaların) çok sayıda üyesi bulunabilirdi ve bu çeteler büyük katliamlar yapmak, silahlı baskınlar gerçekleştirmek için kullanılıyorlardı.

Ermenilerin ikinci tip terör örgütü ise Taşnaksütyun partisi merkez komiteleri bünyesinde kuruluyordu. Bu, profesyonel terör militanlarından kurulu bir örgüttü. “Taşnaksütyun Partisi”nin iki merkez bürosu vardı. Bunlardan biri Avrupa’daki Batı bürosuydu. Diğeri ise Tiflis’te bulunan Doğu bürosuydu, Partinin Güney Kafkasya’daki tüm faaliyetleri Doğu Ofisi tarafından

13 **Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler (Public Movements) Arşivi (sonraki dipnotlarda: AR SPİHA)**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 276, Yaprak 31.

14 Firuz Kazemzadeh, **The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)**, New York 1951, s. 10.

15 Firuz Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 10.

Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan

yürütülüyordu. Güney Kafkasya'nın büyük şehirlerinde ise Taşnaksütyun partisinin merkez komiteleri kurulmuştu. Sadece Azerbaycan topraklarında bu partinin Bakü, Şuşa, Gence ve Nahçıvan'da olmak üzere 4 merkez komitesi bulunuyordu.¹⁶ Partinin her bir merkez komitesi kendi terör grubunu kurmakla yükümlüydü. Dolayısıyla, sadece Azerbaycan'da Ermenilerin 4 profesyonel terör çetesi bulunuyordu. Merkez komiteleri şubelerinin ise terör çetesi kurma yetkisi yoktu. Şubeler, merkez komitelerin terör çetelerinin kurulmasına yardımcı olmakla mükelleftiler.

Merkez Komiteleri bünyesindeki terör çetelerinde 40 ila 100 arasında militan bulunuyordu. Güney Kafkasya'daki en büyük Ermeni terör çetesi Tiflis'teki merkezi komite bünyesinde kurulmuştu. Çetede 150 militan vardı. Tiflis'te, şehir içindeki faaliyetlerden sorumlu merkezi komite ve tüm Güney Kafkasya merkez komitelerini yöneten Doğu Bürosu faaliyet gösteriyordu. Doğu Bürosu bünyesinde de ayrı bir terör çetesi kurulmuştu. Bu çete üyeleri büro yönetiminin kararı ile Güney Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine gidiyor ve orada terör eylemleri gerçekleştiriyorlardı.

1904 yılında yayınlanan Taşnaksütyun Partisi'nin Harp Nizamnamesi yayınlandı. Bu nizamname terör militanları için kılavuz niteliği taşıyan bir belgeydi. Nizamnamede zinvorların gerek eylem talimatlarını yerine getirirken, gerekse de diğer zamanlarda uymaları gereken kurallar yer alıyordu.¹⁷

Rusya'daki 1905-1907 işçi devrimi sırasında Ermeni aşırı milliyetçileri de Güney Kafkasya'da kendi güçlerini deneme kararı aldılar. Bu dönemde Güney Kafkasya'da hem terör grupları, hem de toplu katliamlar yapmakla görevli silahlı çeteler artık kurulmuştu. Taşnaksütyun Partisi Güney Kafkasya'da İsviçre kantonları benzeri bir özerk bölge kurmayı planlıyordu.¹⁸ Bu özerk bölge (kanton) daha sonra Ermeniler için bir "vatan" haline gelmeli, bir devlete dönüşmeliydi. Silahlı çetelerin bir çok yerde Azerbaycan Türklerini saf dışı ederek onların yaşadığı bölgelerin Ermenilerin kontrolüne geçmesini

16 **AR SPİHA**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 276, Yaprak 98-99.

17 **AR SPİHA**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 276, Yaprak 9.

18 **AR SPİHA**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 276, Yaprak 151.

sağlaması planlanmıştı. “Bu emellerini gerçekleştirmekte çok da zorlandıkları söylenemezdi.”

Zira Azerbaycan Türklerinin silahlı Ermeni çetelerine karşı koyabilecek birlikleri yoktu.¹⁹ Ermeni terör çeteleri tarafından 1905-1909 döneminde Güney Kafkasya’da 200’ün üzerinde terör eylemi gerçekleştirildi.²⁰ Bu eylemler sadece Azeri Türklerine yönelik değil, kendilerine karşı gelen Ermenilere yönelik de yapıldı.²¹

Yasadışı silahlı Ermeni çetelerinin yönetilmesi için Taşnaksütyun partisinin özel bir programı mevcuttu. Bu kapsamda, Bulgaristan’da Ermeni subaylar yetiştiren bir okul kuruldu. 1907 yılında bu okuldan mezun olan 53 Ermeni subayının tamamı Güney Kafkasya’ya gönderildi. Yasadışı silahlı Ermeni çetelerinin belirli bir sayıya ulaşmasının ardından Genel Askerî Şûra oluşturuldu. Şûrada eski askerler yer alıyordu. Şûra bünyesinde Genelkurmay Karargâhı da oluşturulmuştu. Genelkurmay Karargâhı ve Genel Askerî Şûra, merkez komitelerinin bünyesinde kurulan askerî şûraların faaliyetleri üzerinde yönetim ve denetimi gerçekleştiriyordu. Bu şûralarda ise 100 kişilik çetelerin komutanları yer alıyordu.²² Taşnak çeteleri sadece kendi parti yönetiminin emirlerini yerine getiriyordu. Bu partinin Güney Kafkasya’daki temel faaliyeti ise Azerbaycan Türklerine karşıydı. Zira onlar, Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları topraklarda Ermeni Devleti kurmayı amaçlıyorlardı.

Taşnaksütyun Partisi topladığı para yardımlarıyla büyük miktarlarda silah ve mühimmat satın alıyordu. 1905-1907 işçi devrimi sırasında Rusya polisi sadece Bakü ve Gence’de yaptığı arama ve operasyonlarda Taşnaksütyun partisinin silah depolarında 10 bin adet tüfek, 1 milyonun üzerinde kurşun, 1000’in üzerinde bomba ve çok sayıda tabanca bularak el koymuştu. Bir kez daha belirtmek gerekir ki, Ermeniler Güney Kafkasya’da devlete karşı bir mücadele yürütmüyorlardı. Gürcülerle ilişkilerinde de herhangi bir gerilim

19 Firuz Kazemzadeh, **a.g.e.**, s. 19.

20 **AR SPİHA**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 276, Yaprak 152.

21 Christofer J. Walker, **Armenia and Karabakh**, London 1991, s. 23.

22 **AR SPİHA**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 259, Yaprak 31-32.

Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan

söz konusu değildi Öyle anlaşılmaktadır ki bu silahlar ve silahlı çeteler tamamen Azerbaycan Türklerini bertaraf etmek için oluşturulmuştu. Fırsat buldukça bu çeteleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da kullanıyorlardı.

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Ermeniler için büyük güçlerin yardımıyla Osmanlı topraklarında bir Ermeni Devleti kurabilecekleri yolunda yeni bir umut doğdu. Bu amacı gerçekleştirmek için yeniden faaliyete geçen Taşnaksütyun Partisi ve diğer partiler hem Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri, hem de Güney Kafkasya'daki Ermenileri savaşın içine çektiler. Dönemin kaynaklarında yer alan bilgilere göre, Osmanlı ordusunda 60 bin Ermeni hizmet ederken²³, Rusya ordusunda hizmet eden Ermeni sayısı 300 bindi.²⁴ Onların büyük çoğunluğu Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı ordularına karşı savaşıyorlardı. Anadolu'da Ermenilerin Osmanlı birliklerine yönelik sabotajlar gerçekleştirdiği de bilinmektedir. Onlar ordu birliklerine arkadan saldırılar düzenliyor, Türk köylerini yakıp yıkıyorlardı. Karşı tarafta, yani Rusya ordusundaki Ermeniler de Türklere yönelik katliamlar gerçekleştiriyorlardı.

Osmanlı ordusundan firar eden Ermeniler de ayrıca çeteler kurarak Türk köylüleri katletmeye başladılar. Bu koşullarda Osmanlı Devleti cephe hattı boyunca yaşayan Ermenilerin ülkenin güneyine Göç ettirilmesi (tehcir) yönünde aldı.²⁵ Rusya ordusunda hizmet eden Ermeniler dışında diğer Ermeniler de I. Dünya Savaşı yıllarında kendi bağımsız silahlı çetelerini (drujinalarını) kurmuşlardı. Her biri 985 silahlı militandan oluşan 4 çete mevcuttu.²⁶ Daha sonra bu çetelerin sayısı 9'a çıktı. Çetelerden birine Andranik Ozanyan komuta ediyordu. Bu çeteler önce Osmanlı topraklarında faaliyete başladılar. Oradan geri püskürtüldükten sonra ise Zengezur ve Karabağ'da Azerbaycan Türklerini katletmeye başladılar. 18 Mart 1915'te Rusya, Fransa ve İngiltere arasında İstanbul Antlaşması imzalanmıştı ve bu antlaşmaya göre, I. Dünya Savaşı'nın kazanılmasının ardından Osmanlı İmparatorluğu bu devletlerarasında paylaşı-

23 Christofer J. Walker, **a.g.e.**, s. 23.

24 A.O. Arutunyan, **Kavkazskiy front 1914-1917 (Kafkasya Cephesi 1914-1917)**, Erivan 1971, s. 296.

25 V. Gurko-Kryajin, **Armjanskiy vopros (Ermeni Meselesi)**, Bakü 1990, s. 26.

26 A. O. Arutunyan, **a.g.e.**, s. 296.

lacaktı.²⁷ Büyük devletlerin Ermenilere vaatte bulunmuş olmalarına rağmen, İstanbul Antlaşması'nda Osmanlı topraklarında onlara herhangi bir özerk yönetim tanınmasından bahsedilmiyordu. Ermeniler, Osmanlı topraklarında devlet kuramayacaklarını anladıklarında tüm güçlerini Güney Kafkasya üzerine yoğunlaştırdılar ve Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdikleri katliamlar daha da arttı.

Rusya'daki 1917 Şubat Devrimi'nin ardından Güney Kafkasya'daki ulusal bağımsızlık hareketleri de hız kazandı. Bu dönemde Güney Kafkasya'nın Moskova'ya bağımlılığı sona erdi ve bölgenin yönetimi için önce Özel Zakafkasya Komitesi, ardından Zakafkasya (Güney Kafkasya) Komiserliği kuruldu. Bolşeviklerin 5 Ocak 1918'de Petrograd'da Rusya Kurucu Meclisini dağıtmasının ardından bu parlamentonun Güney Kafkasya'dan olan milletvekilleri Zakafkasya Seymi (Güney Kafkasya Meclisi)'ni kurdular. 26-28 Mayıs 1918 tarihinde Zakafkasya Seymi'nin Gürcü milletvekilleri Gürcistan'ın, Azerbaycan milletvekilleri Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan edince, Ermeni milletvekilleri de kendi bağımsız devletlerini kurduklarını beyan ettiler. Yeni kurulan Azerbaycan ve Gürcistan devletlerinin sınırları belli olduğu halde, Ermenilerin kendileri bile devletlerini hangi topraklar üzerine kuracaklarını bilmiyorlardı. Bu ortamda Ermeni milletvekilleri Azerbaycan tarafının Erivan'ın yeni kurulan Ermeni devletinin başkenti ilan edilmesine müsaade etmesi için Azerbaycan milletvekillerinden ricada bulundu. Azerbaycan Millî Şûrası, 29 Mayıs 1918 tarihli toplantısında bölgede barışın tesis edilmesi ve iyi komşuluk ortamının oluşturulması adına Erivan'ın Ermenilere verilmesini kabul etti. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ilk Başbakanı Fethali Han Hoyski bu kararla ilgili olarak "Biz Erivan'ın Ermenilere verdik. Böylece, savaşa son verilecek"²⁸ diye yazıyordu.

Ulus devletlerin kurulmasının ardından millî orduların da kurulmasına başlandı. Ermeniler ve Gürcüler bu süreci kısa sürede ve kolayca tamamladılar. Kafkasya'daki Rus birliklerinde çok sayıda Ermeni hizmet ediyordu.

---

27 Firuz Kazemzadeh, *a.g.e.*, s. 30.

28 **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi**, Kütük 970, Liste 1, Klasör 4, Yaprak 12.

Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan

Rusya'nın Kafkasya ordusu tasfiye edildiğinde burada hizmet eden Ermeniler Ermenistan ordusuna geçtiler. Bunun dışında, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Taşnaksütyun partisinin kendi silahlı çeteleri vardı. Çarlık yönetimi döneminde Azerbaycan Türkleri, Müslüman oldukları için askere alınmıyorlardı. Bu nedenle de Azerbaycan yeni ordu kurma sürecinde çok zorluklar yaşadı.

Azerbaycan'ın Erivan'ı Ermenilere vermesine rağmen, Ermeniler savaşı durdurmadılar. Erivan'ı kolayca almış olmaları onların iştahını kabartmıştı. Ermeniler Zengezur'u, Nahçıvan'ı ve Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparmak istiyorlardı. Bu amaçla, Ermeni ordusu birlikleri ile Ermeni terör çeteleri birlik olarak Zengezur'da, Nahçıvan'da ve Karabağ'da Azerbaycan Türklerini katletmeye başladılar. Temelini Ermenilerin oluşturduğu Bakü'deki Bolşevik yönetimin silahlı güçleri ile Ermeni Taşnak çeteleri birleşerek Bakü'de, Şamahı'da ve Kuba'da toplu katliamlar gerçekleştirdiler. Sadece Bakü'de 15 bin Azerbaycan Türkü katledildi.²⁹ Kuba'da çok sayıda Azerbaycan Türkü katledilerek bir çukura gömüldü. Geçtiğimiz yıllarda bulunan bir toplu mezarda kazı çalışmaları hâlâ sürüyor. Şu ana kadar bu toplu mezarda 200'ün üzerinde farklı insana ait kemikler bulundu.

Ermenilerin Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri katliamları önlemede zorlanan yeni kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Osmanlı devletinden askerî yardım istediğinde bulundu. Gönderilen Osmanlı ordusu birliklerinin yardımıyla katliamları önlemek ve Bakü'yü Bolşevik-Taşnak işgalinden kurtarmak mümkün oldu. I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı devleti, imzalanan antlaşmalar gereği ordusunu Azerbaycan'dan çekmek zorunda kaldı ve Güney Kafkasya'ya İngiliz birlikleri yerleştirildi.

---

29 Mehmed Muradzade, **Mart Hadise-i Elimesi**, Bakü 1996, s. 4 ve 8.

SONUÇ

Bolşeviklerin iktidara gelmesi ve Sovyet yönetimine geçilmesinin ardından Azerbaycan Türklerine yönelik devam eden katliamları durdurmak imkânsız hale geldi. Nahçıvan'daki katliamların had safhaya ulaşması üzerine Osmanlı birlikleri bir kez daha Azerbaycan Türklerinin yardımına geldi ve Nahçıvan halkını tamamen katledilmekten kurtardı. Bolşeviklerin doğrudan müdahalesi ve desteği ile Ermeniler Zengezur'u da Azerbaycan'dan koparmayı başardılar. Dağlık Karabağ'a ise 1923 yılında özerklik verildi. Ama Ermeniler için bu da yeterli olmadı ve bunun sonucu olarak bu topraklarda savaş bugün de sürüyor. Ermeniler işgal edilmiş topraklarda kalan tarihi anıtları yıkmak ve tahrip etmekle yetinmeyip bu arazilerde arkeolojik kazılar da yapıyorlar. Ermenistan'da daha önce Ermeniler den çok Azeri Türkleri yaşıyordu. Bunlar zorla göç ettirilerek ve çeşitli etnik temizlik operasyonlarıyla yok edildi. Taşnaksütyun partisinin terör eylemleri bu soykırımlarda ön plandaydı.

Ermenistan'ın işgal altındaki Azerbaycan topraklarında kültürel mirası yok etmeye yönelik politikasının bir parçası da bu topraklarda kalan müzelerde tutulan eşsiz tarihi numuneleri, değerli sanat ve kültür örneklerini talan etmesidir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı askeri saldırısı 1 milyona yakın insanın kendi evlerinden mülteci düşmesine, kalabalık şehirlerin, kasabaların, köylerin tamamen yıkılmasına, milyarlarca dolarlık maddi hasara neden olmakla birlikte, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan halkına ait kültürel mirasın planlanan şekilde yok edilmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- **Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Toplumsal Hareketler Arşivi: AR SPİHA**, Kütük 276, Liste 8, Klasör 259, 276.
- **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi**, Kütük 970, Liste 1, Klasör 4, Yaprak 12.
- **Akti Kavkazskoy Arkeologičeskoy Komissii, Tom 8** (Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tutanakları, Cilt 8), Tiflis, 1866.

Kitap ve makaleler

- ARUTUNYAN A.O., **Kavkazskiy front 1914-1917** (Kafkasya Cephesi 1914-1917), Erivan, 1971.
- GALOYAN G., **Rossiya i narodu Zakavkazya** (Rusya ve Güney Kafkasya Halkaları), Moskova, 1976.
- **Garabagh**, Baku, 2005.
- GURKO-KRYAJİN V., **Armyanskiy vopros** (Ermeni Meselesi), Bakü, 1990.
- KAZEMZADEH Firuz, **The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)**, New York, 1951.
- LISTSOV V.P., **Persidskiy pohod Petra I** (I. Petro'nun İran Üzerine Seferi), Moskova, 1951.
- MURADZADE Mehemmed: **Mart Hadise-i-Elimesi**, Bakü, 1996.
- MUSTAFAZADE T.T., **Azerbaydjan i rusko-turetskiye otnoşeniya v pervoy treti XVIII v.** (18. Yüzyılın İlk Üçte Birlik Bölümünde Azerbaycan ve Rusya-Osmanlı İlişkileri), Bakü, 1993.
- PARSAMYAN V.A., **İstoriya armyanskogo naroda. Kniga 1** (Ermeni Halkının Tarihi. 1. Kitap), Erivan, 1972.
- **Prisoyedineniye Vostočnoy Armenii k Rossii v yego istoričeskoye znaçeniye** (Doğu Ermenistan'ın Rusya'ya Birleştirilmesi ve Tarihi Önemi), Erivan, 1978.

- SÜLEYMANOV M., İrevan Hanlığının Rusya'ya Birleştirilmesi Tarihinden, Bakü, 1997.
- VERDİYEVA H.Y., **Pereselençeskaya politika Rossiyskoy imperii v Severnom Azerbaydjane (XIX – naçalo XX v.)** [Rusya İmparatorluğu'nun Kuzey Azerbaycan'daki Göç Politikaları (19. Yüzyıl – 20. Yüzyıl Başları)], Bakü, 1999.
- WALKER Christofer J., **Armenia and Karabakh**, London, 1991.